

Олеся з тихо-щасливим просвітлілим лицем зараз же пішла до матері і розказала те, що можна було. Бідна мила мамуня, яка останній час не підводила голови з Толстого й посміхалась так кротко й сумно, вперше радісно зібрала на лобі сіль своїх зморшок, вперше легко зітхнула й гаряче-гаряче поцілувала Олеся. Олеся знала, що цей поцілунок не їй призначався, але вона й сама ще своїх приклала б і дала тому, хто їх заслужив.

Після того вона одяглась і пішла до Ріни. Дорогою вона обдумувала, як їй бути з бувшою нареченою брата, але, так нічого й не рішивши, тільки настроївши себе вороже й насторожено проти Ріни, прийшла до помешкання Піддубного.

Покоївка сказала, що панна Ріна в сей мент трохи занята, але, напевно, зараз же вийде. І попрохала гостю почекати в вітальні.

Олеся сіла й похилила голову. Вона рішила ні за що не тримати голову гордовито. Це на других, хто не знає, що вона так робить тільки від хвилювання, що в неї тільки привичка така ще змалку, той дістає неправильне вражіння.

Але тільки в дверях з'явилась постать Ріни, як голова сама собою закинулась назад і очі холодно приплющились. Олеся встала й, чуючи, що червоніє, сказала:

— Вибачайте, що я вас турбую. Я прийшла з доручення брата.

Олеся знала в лице Ріну й Ріна знала Олеся, хоч знайомі не були. Ріна зараз же почула щось лихе, почула по чомусь в лиці гості, — по голосі чи по очах.

— Дуже прошу сісти. Що ж з Юрієм? — спокійно сказала вона, тільки трудно й довго передихаючи.

— Він прохав мене дати перечитати вам цей лист... — тихо й немов прохаюче сказала Олеся і вийняла з торбинки наготовлений лист.

Ріна взяла аркушики й стала читати з середини. Потім раптом підвелась і одривисто сказала:

— Я мушу вам вернути сього листа?

— Так... Я хотіла б... — винувато й ще тихіше проговорила Олеся.

Ця винуватість і замішання її виникли якось несподівано і здається, результатом того, що Ріна видалась їй зовсім инчою в поведженню, ніж їй уявлялось. Щось було в цій постаті з круглими плавними лініями, в цих розумних і темних очах надзвичайно просте, тепле, привабливе.

— В такому разі дозвольте мені прочитати цього листа у себе в кімнаті... — з блідою посмішкою сказала Ріна. — А ви, будь ласка, вже поскучайте, подождіть.

— О, прошу дуже! — поспішно й гаряче сказала Олеся.

Ріна чомусь довго й пильно подивилась на Олеся, потім хитнула головою й грудьми вперед і, трошки розхитуючись, вийшла з кімнати.

Олеся зітхнула, — їй весь час було чогось соромно.

Двері в сусідню кімнату були не зовсім причинені, і видно було краєчок стола з шклянкою чаю, лікоть якогось чоловіка й миготячу постать другого. Вони голосно й поруськи балакали. Говорив, здається, той, що ходив. Олеся бачила жовте кучеряве волосся, яке аж вилискувало од світла ляmpi, коли він зупинявся.

Розмову було чути майже до слова.

— Ні, вибачайте, не націоналізм, не націоналізм! — говорив кучерявий. — Іменно, ви — шовініст, ви! Ми всім бажаємо того, що вони собі бажають. Ай, вибачайте!

Здається, сидячий щось уставив.

— Ай, вибачайте! Ми таких космополітів знаємо. Во ім'я цього космополітизму, інтернаціоналізму ви нас і душите. Ви, так само, як і ваші націоналісти во ім'я націоналізму. Але побачимо! Так, так!... Щоб ви знали, що побачимо... Ой, ой, не лякайте страшними словами. Так, так, ми соціалісти, марксісти й українці. Годі! Минув той час, коли нас лякали всякими словами. Так, так, ми марксісти й українці. І ви цього ніякими вашими посмішечками не знищите в нас. Щоб ви знали! І що б не казали чи ви, чи наші шовіністи, наші чорносотенці, ми все ж таки будемо й марксістами, й українцями! А того, що ви...

Тут щось сказав сидячий. Він говорив тихо, й не чуть було його слів.

— Ви думаєте? — закричав кучерявий. — Помиляєтесь! Наша нація — це... це знаєте що? Це туманність серед націй-планет, туманність в фазі формування в планету, але не абияку, добродію, планету. Так, хай ми ще ніби згусток одноманітної мужичої народної маси, але всі планети проходили цю фазу. Не забувайте, що нас стільки ж, як французів, не забувайте, що наш край — багатство, “житниця Росії”, і не забувайте, що ніякі репресії, ні націоналістичні, ні космополітичні, не спинять законів руху й розвитку.

Загрозотів стілець. Очевидно, той, що сидів, устав. І тоді виразно почувся його підвищений з усміхом голос:

— Та чекайте, чого ви так дурно хвилюєтесь? Ціла агітаційна промова. Хто ж що має проти ваших біленьких хаток, вишневих садків, шкіл і тому подібних річей? Прошу!

— Ах, дякуємо! — уклонився кучерявий, і видно було, як в щілині пройшла вниз і вгору смуга з його постаті.

— Дуже дякуємо. Яка добрість! Але навіть ця добрість не щира, не з переконання, а просто, по знайомству, для мене, для Ріни Андріївни, для Кліментія Григоровича. Коди діло дійде до серйозного, до принципів, ви ж залишите сентиментальність і знайомство. Біленьких хаток в політиці...

Олесі стало скучно; вона встала й одійшла до вікна. Слухаючи цю розмову, вона не переставала хвилюватись. І що далі, то більше й більше їй ставало ніяково, соромно й хотілось утікати. Вона з дивуванням уже думала про те, як могла одважитись з таким листом прийти до людини.

В сусідній кімнаті суперечка набірала все більшого та більшого запалу, пристав ще хтось, а Ріна все не йшла. Олеся стояла біля вікна й дивилась на темну улицу, де в світлі лихтарів сунули постаті прохожих, немов пов'язаних між собою шнурком.

— Нарешті двері вчинились і спочатку вийшла Ріна, а за нею молодий чоловік у чоботях з запалими хмурими очима, рудий і з гострим підборіддям.

— Не можна, Осю, — сказала стомленим, як здалось Олесі, голосом Ріна. — Треба всі способи випробувати. Не робіть безумств. Чуєте?

— Постараюсь... — бовкнув парубок і, чудно подивившись на Олеся, немов знаючи її, хутко пройшов у сіни.

А Ріна помалу й ніби ліниво підійшла до Олесі й протягнула їй листа.

— Прочитала... — сказала вона тим же стомленим голосом. — Скажіть йому, що я дуже й щиро дякую йому за... щирість. А також, що... Ну, це не цікаво. Бажаю йому... Ну, й це не треба. Трохи несподівано... — раптом додала Ріна з винуватою й дріжачою посмішкою. Здавалось, вона ось-ось заплаче.

Олеся взяла лист, хотіла захватити його в торбинку, але швидко простягнула руку й шопотом сказала:

— Прощайте.

— Прощайте... — одповіла Ріна й провела її у сіни.

Вернувшись у вітальню, вона притулилась чолом до холодної виглаженої дошки дверей і довго стояла так. Потім так же помалу одійшла, пройшла по хаті і підійшла до підвдчинених дверей:

— Петро Петровичу! На хвилинку! — покликала вона. Зараз же вбїг Петро Петрович Панаєв, навіть не докінчивши своєї фрази, зверненої до кучерявого.

Рїна стояла серед вітальні, рівно й вяло пустивши руки вздовж тіла. Петро Петрович з трївогою подивився на неї.

— Що скажете, Рїно? Що з вами?

— Зо мною? — мляво здивувалась вона. — Нічого. Я хочу поговорить з вами. З приводу вашої пропозиції бути вашою жїнкою. Я мушу прохати у вас вибачення. Сказавши, що я мушу подумати, я брехала вам. Я знала, що вашою жїнкою не буду. Я тільки хотїла скористуватись вами для... своїх цїлів. І для того так поводиталась, щоб ви зробили мені ту пропозицію. Ви колись казали Юрїю Микульському, на якій дївчині ви б не женились. А мені хотїлось знати, чи женились би ви на мені, хоч я й не відповідала вашим вимогам. Я вас не обманювала, що була любовницею Микульського. Це й тепер правда. Ну, ви все-таки хотїли мене за жїнку. Але я вас не хочу. І ви мусите простить мені цю... цей експеримент. Я хотїла... чекайте... я хотїла ранїше инакше вам це сказати, болячіше вам зробить, а тепер... нема потреби і... От це я вам хотїла сказати...

Панаєв збїд і весь час якось чудно, неодривно дивився на Рїну.

— Ви виходите за Микульського? — рівно й дуже тихо спитав він.

— Ні, Микульський женився на другій... — мляво сказала Рїна й байдуже, неуважно подивилась на Панаєва. Потім простягла йому руку й додала:

— Прощайте, Петро Петровичу.

Панаєв обережно потис їй руку й провів очима аж до дверей її кімнати.